

ӨЗ ӨМІРІМНЕН ӘңГІМЕ

(Максим Горькийге арналған)

I

Адамға өз өмірін әңгіме қылудан ауыр қайғы жоқ. Өмірде сүюден күшті қуаныш жоқ.

Бұл күнде Бату мен Шыңғыс ханға қоныс болған Қарақорым даласында бұл күнде құм көшіп, жел жортып жүр.

Сол Қарақорымға жел айдап мен де бардым. Қарақорымды басып өтіп кеттім.

Өмірде не баянды – бәрі өтеді. Бірақ адамзат Қап тауының артында қағыға айналмайтын мәңгіге қуаныш бар деген үмітпен ғана өмір сүреді ғой. Жыл сайын жазғытұрым жерге жасыл шөп шығады. Жыл сайын күз жетіп, шөп сарғайып солғанда, тырналар күңіреніп қоштасып, Мысырға ұшып кетеді!..

II

Әкемді көрмегеніме сегіз жыл болып еді, 1918 жылдың жазында көрдім. Мектеп қимасының сыртына менің алдымнан шықты. Қаусаған шалдың кезерген ерні күлімсіреді. Қаптан тігілген дамбалын көтеріңкіреп қойды да, кеңкілдеп жылап қоя берді. Бет-жүзі жыл ұдайынан жылаған адамның бетіндей.

Менің ойымда әкем емес. Көңілімде қуаныш та жоқ. Менің ойымдағы Омбыдан қашып шығатын күні көргенім: шаңды қамашау көшелер толып лек-лек болып арбалар өтіп жатты. Жетпіс шамалы арба өткен соң, мен қаладан шығып кете бардым.

Өтіп жатқан арбаларға қарап тұрғанымызда, Антон Сорокин:

– Бұлардың бәрін чехтар атқан ғой...– деді. Атса, атқан шығар. Болмаса, бәрі Кулемзиннің жанында болған соғыста

майданда өлген шығар (бұл күнде анығын білген шығарсың, Антон Семеныч?).

Осынау өліктерді арбалап алып өткені сәске уағы еді. Өліктердің үстін Ертістің қызыл құмы басып қалған. Сол қызыл құм мені де басқан. Шыбын жанды сүйретіп қашып шығып бара жатқаным демесең, мен де өлікпін...

Тар көйлегі тырсиып, шешемнің қарны шартып тұр. Беті күздікүнгі шөптей құп-ку. Маған елжіреп қарап тұр.

Маған:

– Тағы қандай ат қойып алдың?– дейді.

– Василий,– деймін.

Шешем қарадай сескеніп, сөзін қоя қойды: менің өз атым да, әкемнің аты да басқа болып тұр ғой.

Шешемнің артында бетімен ыржиып күліп есалаң інім Палладий тұр. Аяқ-қолы шидей. Қарны қабақтай (көк бауыры ісіп кеткен, безгек, тағы толып жатқан науқастары бар). Көзінің ағы көксұр. Қарашығы сары.

– И-и-и...– деп сықылықтап шикылдап күлді.

Шешем менің жастыққа тігіп әкелген мылтығымды тығып қойып жүр.

Әкем, әкемнің аты Всеслав Алексеич, ол елбелектеп, маған өзінің қыстық астығын көрсетіп жүр. Бойы менен тапал, бұрылып менің көзіме қарап:

– Қыстан шыға алармыз, Василий Семеныч, ә... Сенің атың толып жатыр-ау, бай адамсың-ау, ә...– дейді.

III

Үш күн Ертіс бойындағы казак-орыс поселкілерінің иісіне қарық болдым: тезек иісі, казактың тегене құйрық қойының шуаш иісі, қурап, сылдырап, сорайып тұрған қамыстардың арасындағы бетіне тұзы шығып жатқан шақаттардың иісі...

Құс атуға шықтым. Он оғым бар еді, бір қапшық үйрек атып алдым. Бір оқ ұмытылып алынбай, мылтықта қалып қойыпты. Кешке мен лапастың астында әңгіме жазып отырсам, Палладий мылтықты алып ойнап тұрып әкемді басып сапты.

Әкем үстелдің жанында жатыр. Кенеп көйлегін қан жауып кеткен. Оқ желкесінен тиіпті. Терезеден көк шыбындар кіріп, қанға үймелеп, әкемнің бетіне қонып жатыр...

Біраздан кейін мен ас үйге кіріп едім, інім әкемнің асына жұмсалатын мейізді тазартып аршып отыр екен. Палладий маған қарап ыржиып:

– Всеволод, мейіз жейсің бе? Міне, үлкенін қарашы...– деді.

Мен атып әкелген үйректер әкемнің асына жұмсалды. Үйректерді кілең кекілдері көздеріне түскен казак-орыс жеді. Жеп отырып, әкесін атқан Палладийға қол іс қыламыз деңкіреп қорқытып қойды. Сыбап боқтап отырып шоқынып қояды. Палладийдің сасық сықылығынан жиренішті тыржиып, теріс қарайды. Сөйтіп отырып казак-орыс шешеме айтты:

– Тегі, осы ауылдан кетулерің оң болар. Мынау үлкен ұлын да... Жүріс-тұрысы ұнамайды... әкесі марқұм Всеслав Алексеич патшаны құрметтеп-ақ өткен адам еді...

Мен тағы қаштым.

IV

Дала. Құм. Буалдыр шөл. Тезек иісі. Құм шөлде сексиіп-сексиіп сексеуіл тұр. Бір сексеуілдің басында күшіген отыр. Күшігеннің бауыр жүні ұйпалақ, кей жері түлеп түскен.

Арбада шешем мен інім Палладий отыр. Шешемнің аты – Ирина. Жолдың екі жағында – телеграф бағандарының түбірлері, телеграф сымының үзіктері. Бұл – Жетісудың қара жолы.

Қарағанның бұтақтарында адамның ішектері ілулі тұр. Ішектер кеуіп қалған. Бұларды дыңғырлататын – жел мен күшіген. Домбыраға тақсаң-ақ сөйлеп кетейін деп тұрған, сымдай мінсіз болып сыдырылып кеуіп қалған адам ішегі... Бұл ішектерді домбыраға тағып кім шертер екен?

Казак-орыс жерге таласып, мұжықпен соғысып жатыр ғой. Казак-орыстар қолдарына мұжық түссе, қарнын жарып жіберіп, бір таяқтың басына мұжықтың ішегінің ұшын іліп алып, ұршықтай үйіріп, ішекті таяққа орай береді дейді. Мұжық қарқылдап күледі дейді. Казак-орыстар оған қарап қарқылдап күледі дейді... Сөйтіп, мұжық күлкіден өледі дейді.

– Е, мұжықтар қайтеді екен?

– Олар да қолдарына казак-орыс түссе, қарнын жарып жіберіп, ішектің ұшын таяққа іліп алып орайды дейді. Со-нан соң ішекті таяқтан тарқатып алып, казак-орыстар кара жолдың бір жақ бетіндегі қарағанға, мұжықтар екінші жақ бетіндегі қарағанға іліп қояды дейді. Екі қолында, қарашы, ішек ілінбеген қараған жоқ қой...

Айсаның дініндегі орыс адам ішегін күнге қақтауды Шыңғыстың монғолдарынан, Ақсақ Темірдің түрікпендерінен алған. Тырбық аяқ, тершең Мәскеу елі қысық көзден үйренген.

...Алдымызда шұбатылып қазақтың көші кетіп бара жатыр. Мен көрмеген арбалары шиқылдап барады, түйелері болп-болп басады. Қазақтар бізге қарамайды, көздері ба-тыс жақта. Біз жанасалап өте бердік. Көздері кірлі орамал сықылды боп-боз.

– Мыналар қырғыннан қашып барады ғой,– деді.

– Қайда?

Кім білсін, Қытайға ма, Үндістанға ма. Өздері де біл-мейтін шығар. Аштық айдап, әйтеуір кетіп барады ғой.

Айналамыз – құм. Көк те құм. Құм сықылды сарғылт сұр. Қарағандарда сүргіден түскен жұқа жаңқадай құрысып адамның ішектері ілулі тұр.

Жолдан жөнді шаң шығаруға да шамалары келмей ілбіп артымызда қазақтар келеді. Өздері де, түйелері де, арбалары да ілбиген. Қазақтарда үн жоқ, жан-жаққа бұрылып қарау жоқ, тек тік келе жатыр.

Біз де келе жатырмыз. Менің де үндегім келмей келеді. Бірақ үндемеуге болмай отыр. Осы қашқанда қайда бара жатқанымыз маған мәлім болғанмен, шешеме мәлім емес. Баратын жеріміз оған жат. Сондықтан өз-өзінен қорқып келеді. Әлсін-әлсін күрсініп: «Әй, қайдан білейін... әй, қайдан білейін», – деп сөйлей береді. Онан кейін, оған ұқтырмақ болып, оны жұбатпақ болып мен сөйлеймін. Шешемнің артында қызыл ала кенеп алашаны жамылып отырған Палладий сық-сық күледі. Ұзап ілгері жүрген сайын Палладийдің сықылығы үдеп келе жатыр. Мыңқылдап сықылықтауды қойып, шиқылдап қояды:

– И-и-и...

V

Бір күн жүрдік, екі күн жүрдік, ылғи көретініміз: құм, қараған, қазақ. Бір қазақтың түйесі сылқ етіп құлады да, өлді. Қазақтар түйеге кідірген де жоқ, тіпті байқамаған іспетті болып тарта берді. Өлген түйенің арбасында үш бала бар екен, қазақтар үш балаға да қайрылған жоқ. Балаларды алып басқа көлікке мінгізуге шама да қалмаған ғой, тегі... Ұзамай екінші бір арбадан бір әйел түсті. Көштен қалып қойды.

– Бұл кім?

– Ана балалардың анасы.

Мен атымызды тоқтаттым. Арбаға келдім. Үш қазақ нәресте ауыздары аңқып, еріндері кезеріп, шөлге қарап

көздері бозарып, демді зорға алып демігіп отыр. Үш нәрестенің қасында шүкиіп, шөкелеп шешесі отыр. Кір жаулығы қыңыранып басынан түскелі тұр. Шашынан аттың терінің иісі келеді.

Төртуі де өлім алдында. Жандарында бір түйір тамақ, бір жұтым су жоқ.

Мен:

– Мыналарды мінгізіп алайық,– дедім.

– Ат өзімізді әрең сүйреп келеді ғой.

– Сандықты тастармыз.

Мен нәрестелерді көтеріп алайын деп еңкейдім. Қазак қатыны тұруға шамасы жоқ, сырғып келіп, балаларына жабысып, қырылдап:

– Әрі кет... кет... кет...– деді.

Мен қатынға не оймен нәрестелерді көтеріп алмақшы болғанымды айттым. Қатын көгеріп, сазарып, қалшылдап, құмды тырнап, басын көтеріп бетіме қарауға шамасы жоқ, аяғыма қарап ашулы көзі тесіп барады. Сөйткенше болмады, қатын ұмтылып қалып, өзінің аю тырнағымен бетімді осып алды.

Шешем шашынан ұстап, қатынды жерге бір қойды. Шешем мен қазақ қатыны көгеріп, сазарып, тістеніп, бірінің бетін бірі тырнап, жұлысып жатыр. Мен екеуін аршалап жүрмін. Інім арбаның үстінде сап-сары шидей қолын ербендетіп, тышқанша шикылдап, сыкылықтап отыр:

– Ти-ти-ти...

Үш бөбегін құшақтап қазақ қатыны қалды. Шешем арбаға, інімнің жанына келіп отырды. Үн-түн жоқ, елегізіп, батыс жаққа қарай береді.

Буалдыр шөлден аңызғақ иіс келеді. Телеграф бағандарының үстінде бауыры жүндес бір бүркіт қалықтап жүр.

Алдымызда – қарағандар, түйелер, іңір.

Адамға өз өмірін әңгіме қылудан ауыр қайғы жоқ.

...Бұдан көңілді де нәрсе жоқ.